

LORD PALMERSTON'UN OSMANLI TOPRAK BÜTÜNLÜĞÜNÜ KORUMA SİYÂSETİ

Bayram SOY

Özet

Palmerston'un İngiliz siyâsetinde söz sahibi olduğu dönemde (1830-1865), Osmanlı topraklarındaki İngiliz çıkarları için Fransa potansiyel tehlikeydi, ama fiilî tehdit Rusya'dan geldi. Mısır İsyanı ve Kırım Savaşı Palmerston'un Rusya'yı, Karadeniz ve Boğazlardan uzak tutarak, Hindistan yolu ve İngiliz ticaretini güvence altına alma mücadelesiydi. Bu savaşlarda görünürde Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü korundu, ancak gerçekte İngiliz çıkarları savunulmuştu. Palmerston, seleflerinin belirlediği Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma politikasını, takip ettiği siyâsetle vazgeçilmez kılarak, haleflerine devretti. Neredeyse bir yüzyıl süren bu siyâset, ancak Osmanlı Devleti'nin "93 Harbi"nde Rusya'ya karşı uğradığı hezimetle sarsıldı.

Anahtar kelimeler: Lord Palmerston, Osmanlı Devleti, İngiltere, Osmanlı Toprak Bütünlüğü, Diplomasi.

Lord Palmerston's Policy of the Ottoman Territorial Integrity

Abstract

During the period when Palmerston was in charge (1830-1865) of the British politics, France was potentially dangerous for the British interests in the Ottoman territories, but the actual threat came from Russia. The Egyptian Revolt and the Crimean War were Palmerston's struggles, by keeping Russia away from the Black Sea and the Bosphorus, for the security of the Indian route and the British trade. During these wars apparently the integrity of the Ottoman Empire was secured, but in fact, the British interests were defended. Palmerston proved the Ottoman integrity policy, which was decided by his predecessors, to be indispensable by his political practices and passed it on to his successors. The policy, which lasted almost a century, was only shattered by the rout of the Ottoman armies against the Russians in the war of 1877-1878.

Key words: Lord Palmerston, Ottoman Empire, Britain, Ottoman Territorial Integrity, Diplomacy.

“Bizim ezeli ve ebedi dost ile düşmanlarımız yoktur.

İngiltere'nin menfaatleri ebedidir ve vazifemiz bunları gözetmektir.”

PALMERSTON

Giriş

Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin çok eski bir geçmişi vardır. 16. yüzyılın ortalarında ticaret sayesinde başlayan münasebetler, Britanya İmparatorluğu'nun doğudaki gelişmesiyle doğru orantılı olarak, siyasi boyut da kazanarak artmıştır. Öyle ki, Osmanlı Devleti'nin “en uzun yüzyılı”¹ ve akıbetindeki en etkili iki ülkeden biri İngiltere olmuştur. Buna rağmen, Türk tarihçileri arasında, son yıllarda bu konu hakkında yapılan çalışmalarda artış olduğu hâlde, İngiltere tarihi ve Osmanlı-İngiliz ilişkileri hakkında belirgin bir ilgisizlik göze çarpmaktadır.²

1774'te Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar Osmanlı-İngiliz ilişkileri ticari çerçevede yürümekteydi. Bu antlaşmayla birlikte Rusya gibi gelişmekte olan bir gücün Karadeniz'de üs kurma hakkını elde etmesi ve buradan Boğazları geçerek Akdeniz'e inme ihtimali İngilizleri endişelendirmişti. Çünkü Doğu Akdeniz'de yoğun ticari faaliyetleri olan İngiltere, burada kendisine ciddi bir rakip istemiyordu.³

1798'de Napolyon'un Mısır'a çıkması da İngiltere'yi rahatsız etti. Bu tarihten itibaren İngilizler, bölgede muhtemel Rus tehdidinin yanında, bir de Fransız tehdidiyle yüzleşmek zorunda kaldı. Böylece, dönemin İngiliz Başbakanı Genç Pitt'ten Salisbury'ye uzanan bir süreçte, İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile ilgili siyaseti, Osmanlı Devleti'nin geleceğini düşünmekten ziyade, tamamen İngiliz çıkarlarına endeksli olarak, Osmanlı topraklarının bütünlüğünün korunması şeklinde belirlenmiştir. Bu çerçevede, 1878 yılına kadar devam edecek İngiliz dış politikasının, Osmanlı Devleti ve mücavir alanıyla ilgili sınırları belirlendi. Rusların Osmanlı Devleti'nin aleyhine genişlemesi, İngiltere'nin ticari ve siyasi menfaatlerine aykırıydı ve engellenmesi gerekiyordu. Fransızlarla ise, hem doğuda hem de batıda mücadele edilmeliydi. Bu zaman zarfında, Yunan isyanında Yunanlıların

¹ Bu kavramı oluşturan eser için bk. (Ortaylı 1983).

² Osmanlı-İngiliz ilişkileri üzerinde, bu uzun ve önemli geçmiş hakkında, Türk tarihçileri tarafından yapılmış, yayımlanan bazı çalışmalar şunlardır: (Dereli 1951; Kurat 1958; Kütükoğlu I 1974; Kürkçüoğlu 1978; Bağış 1984).

³ Nitekim bu antlaşmadan sonra, 1790 yılına ait bir İngiliz raporunda, Osmanlı topraklarının Rus kontrolüne girmesi durumunda, Rusların İngilizlere Osmanlılar kadar cömert davranmayacağı ve bu topraklardaki ticaretle gelişen Rusya'nın donanmasının muazzam büyüklüğe ulaşabileceğine dikkat çekilmektedir (Bağış 1999: 48).

desteklenmesi gibi istisnai durumlar yaşansa bile, aşağıda da görüleceği gibi, bu bile İngiliz menfaatlerinin korunması temel noktasından hareketle olmuştur.

Şüphesiz Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü siyaseti, İngiliz devlet adamlarının tamamının katıldığı bir politika değildi. Ancak gelişmeler bu siyasetin lehinde olanların elini güçlendiriyordu. Mesela, 1833'te Osmanlılar ile Ruslar arasında imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması, İngiltere'de, özellikle Palmerston'da, bir travma etkisi yapmış ve Rus düşmanlığını kemikleştirmiştir. Yani, söz konusu siyaset, tam anlamıyla Palmerston'un dışişleri bakanı ve başbakan olduğu dönemlerde (1830-1865)⁴ ifadesini bulmuştu. Söz konusu dönemdeki siyasi gelişmelerin tam seyrinin bahsinin, bir makalenin hacmini aşacağı açıktır. Bu sebepten, bu çalışmada söz konusu dönemdeki siyasi gelişmelerin ayrıntısına girilmeksizin, Palmerston'un Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma siyasetini etkileyen ve belirleyen olaylar, ana hatlarıyla onun olaylara yaklaşımı çerçevesinde ele alınacaktır.

Mısır İsyanı: İlk Safha

Emperyalizm ile milliyetçilik, 19. yüzyıl siyasi olaylarını açıklamada kullanılan sihirli kavramlardır. Dönemin hadiselerini izah ederken bu iki kavramı kullanmamak neredeyse imkânsızdır. 19. yüzyıl Avrupasını alt üst eden milliyetçiliğin etkisiyle, 19. yüzyılın başında Osmanlı hâkimiyetindeki Balkanlar da kaynamaya başlamıştı.⁵ Her büyük devlet, gücü nispetinde müdahale ederek buradaki durumdan faydalanmaya çalışıyordu. 1822'de patlak veren Yunan isyanı da aynı amaca hizmet etti. İngiltere, Rusya ve Fransa bölgede nüfuz kazanmak için isyana müdahil oldular.

Yunan isyanı çıktığında Ruslar, Tuna deltasında yaşayan Osmanlı tebaası Rumlar vasıtasıyla nüfuzunu Mora yarımadasına genişletmek istedi. Önce Castlereagh, sonra da Canning, Ruslara engel olmak için, başlangıçta Osmanlı Devleti'nin yanında yer almayı arzulamışlar, fakat İngiliz kamuoyunun, antik Yunan hayranlığı nedeniyle, Rum yanlısı bir tavır içinde olması buna engel olmuş ve beş yıl sonra da Rumlar lehinde müdahale etmek zorunda kalmıştır. İngiltere, Rusya ve Fransa'nın Rumlara yardım amacıyla aralarında Temmuz 1827'de imzaladıkları antlaşma, Navarin Baskını'nda Osmanlı-Mısır donanmasının imhası ile neticelenmiş, bu da bir Osmanlı-Rus Savaşı (1828-1829)'na sebep olmuştu. Savaşın sonucunda Yunanistan'ın

⁴ Palmerston'un Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Başbakanlığı şu dönemlerdedir: Dışişleri Bakanı 1830-1834, 1835-1841, 1846-1851; İçişleri Bakanı 1852-1855; Başbakan 1855-1858, 1859-1865.

⁵ Balkanlardaki bu hareketliliğin en önemli dış aktörü Rusya idi. Rusya'nın büyük bir güç olarak ortaya çıkması Osmanlı-Avrupa ilişkilerini derinden etkiledi ve Osmanlı-Rus ilişkilerinde İngiltere, Fransa ve belli bir ölçüde Avusturya'yı arabulucu konumuna yerleştirdi (Karpas 2002: 491). (Bu makale <http://site.ebrary.com/lib/gazi/Doc?id=1009060&ppg=504> adresinden temin edilmiştir.)

bağımsızlığını kazanması, duygusal ve tarihî nedenlerden dolayı, Batı'da memnuniyetle karşılandı (Webster I 1951: 83-84).

İngiltere'nin söz konusu isyan sırasındaki amacı, önemli ölçüde kamuoyunun baskısı nedeniyle, büyük ve kendi kontrolünde bir Yunanistan'ın kurulmasıydı. Çünkü Yunan bağımsızlığı görüşmelerinin yapıldığı dönemde İngilizler, Rusya'ya set olabilmesi için, böyle bir fikri savunmuşlardı (Temperley 1936: 59; Webster I 1951: 260; Southgate: 1966: 5-7, 22). Hatta Palmerston, büyük ve güçlü bir Yunanistan'ın bu görevi daha iyi yapacağını düşündüğünden, Yunan sınırının Arto-Volo hattına kadar uzatılmasını, Girit'in dahi Yunanistan'a bağlanmasını ve Samos'un da muhtariyet kazanmasını istiyordu (Anderson 1966: 76). Fakat yeni kurulacak devlet üzerinde İngiltere'nin yanında, Rusya ve Fransa da söz hakkına sahipti ve bir Yunan kralı seçme konusunda çıkmaza düşmüşlerdi. Palmerston ilk defa Dışişleri Bakanı (1830-1834) olduğunda durum buydu. Onun yürüttüğü ve altı ay süren müzakerelerden sonra üç büyük gücün garantörlüğü altında Bavyera Kralı'nın oğlu Otto, Yunanistan kralı olarak belirlendi (Webster I 1951: 270; Southgate 1966: 23). Böylece Yunanistan, Balkanlarda Osmanlı Devleti'nden bağımsızlık kazanmak suretiyle kopan ilk toprak parçası oluyordu.

Yunan bağımsızlığıyla, II. Mahmud ile Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa arasındaki sürtüşme de gün yüzüne çıktı. Çünkü padişah, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Mehmed Ali Paşa'nın, yeterince Osmanlı Devleti'ni desteklemediğini düşünüyordu. Osmanlı Devleti, Navarin'de donanmasını kaybettikten sonra, Rusya ile yıkıcı bir savaşa girmişken, Mehmed Ali Paşa sınırlı bir destek göndermenin haricinde, kendi donanma ve ordusunu güçlendirmeye girişmişti. Nitekim Yunan meselesi kapandığında, Mehmed Ali Paşa her bakımdan Osmanlı Devleti'nden daha güçlüydü (Webster I 1951: 274). Bu sırada, Mehmed Ali Paşa'nın tarım reformlarından bunalarak Filistin'e kaçan fellahların iadesi, problemin kıvılcımı oldu. Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın söz konusu köylüleri geri almak için 1831'de Filistin'e saldırmasıyla, Mısır isyanı başladı. Aslında mesele hâline gelen köylülerden ziyade, Mehmed Ali Paşa'nın Suriye'deki kereste ve ipek ticaretini kontrol altına alma arzusu bu saldırıdaki itici güçtü (Anderson 1966: 78).

Mısır isyanının ayrıntıları, yukarıda da belirtildiği gibi, bu çalışmanın konusu değildir. İsyân burada, Osmanlı Devleti'ne büyük güçlerin yardımı ve Mısır'a müdahalesini getirmesi bağlamında önemlidir. Mehmed Ali Paşa'nın ordularının oğlu İbrahim Paşa kumandasında Kütahya'ya kadar ilerleyip İstanbul'u tehdit etmesiyle, büyük güçler devreye girdi. Yunan isyanına yapılan dış müdahalede olduğu gibi, yine büyük güçlerden İngiltere, Rusya ve Fransa sahneye çıktı. Ancak bu defa, Fransa gönülsüz de olsa, söz konusu güçler Osmanlı Devleti'nin yanındaydı. Fakat her birinin kendisine göre bir planı vardı.

Bu dönemde Rusya, Akdeniz'e inme konusunda ihtiraslı olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nin henüz yıkılması taraftarı değildi. Bu sebepten, Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı'ya saldırıp başarılı olması Rusya'yı endişelendirmişti. Rusya'yı korkutan, hem İstanbul'un Paşa'nın eline geçme ihtimali, hem de Akdeniz'e inme hayallerini engelleyebilecek yeni ve güçlü bir Doğulu devletin oluşmasıydı. Bütün bu tehlikelerin hayata geçmemesi için Rusya statüko yanlısı bir tavır aldı (Temperley 1936: 58). Fakat lehine cereyan edecek fırsatları kaçırmayacağı da açıktı.

Palmerston'un Dışişleri Bakanı olarak ilk göreve geldiği bu dönemde onun için Şark meselesi, ancak deniz gücüyle halledilebilecek, tamamen Akdeniz temelli bir sorundu.⁶ İngiltere'nin ordusu küçüktü, ama güçlü ordulara sahip Avusturya, Fransa ve Rusya ancak İngiliz donanmasının izin verdiği ölçüde Kuzey Afrika ve Suriye kıyılarına çıkabilirdi. Palmerston dış siyasetinde donanmaya o kadar önem atfediyordu ki, nerede bir İngiliz vatandaşı tehlikeye düşse İngiliz savaş gemileri oraya hareket etmeli ve İngiliz çıkarları korunana kadar orada kalmalıydı diyordu. Bu Palmerston'un "gambot diplomasisi" idi (Lowe 1998: 49). Bu bağlamda Palmerston'a göre, Akdeniz'in doğusunda da batısında da öncelikle kontrol edilmesi gereken güç, aynı zamanda bir deniz gücü olan, Fransa idi. Fransa ile Mısır vilayetinin ilişkileri malumdu. Mehmed Ali Paşa'nın reformlarında hep Fransız danışmanlar baş aktördü. Eğer bu ikili, güçlerini birleştirirlerse Kuzey Afrika, Agadir'den İskenderiye'ye; Doğu Akdeniz'de ise Yafa'dan İskenderun'a kadar bunların kontrolüne girecekti.⁷ Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul'u ele geçirmesiyle Ege de kontrolden çıkacaktı. Bunun sonucunda Osmanlı Devleti bağımsızlık ve bütünlüğünü kaybedecek, böylece Hindistan yolu hem denizden hem de karadan tehlikeye düşecekti (Temperley 1936: 61-62).⁸ Bu ise, İngiliz ticareti açısından kesinlikle kabul edilemezdi.

Rusya ile Fransa'nın İngiliz çıkarları için arz edeceği tehlikenin yanında, Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ni tehdit eder hâle gelmesi, hatta Doğu'da taze bir güç olarak onun yerini alma ihtimali, İngiltere açısından ciddiye alınması gereken bir durumdu. Gelişen demiryolu taşımacılığı Hindistan yolu için önemli bir alternatif teşkil ediyor, bu da yine Mısır'ı kaçınılmaz olarak önemli kılıyordu (Bell 1966: 179). Mısır'ın önemine ve Mehmed Ali Paşa'nın gücüne rağmen, Kasım 1832'de Palmerston, II.

⁶ Doğu Akdeniz'deki İngiliz ticareti gittikçe artmaktaydı. Buharlı gemilerin yaygınlaşmasıyla, Hindistan'a eski yelkenli gemilerin rotası olan Ümit Burnu'na alternatif yollar bulmak gerekmişti. Bu, ya Süveyş-Kızıldeniz rotası, ya da Suriye-Fırat-Basra Körfezi yolları olabilirdi. İlkine Fransa'dan, ikincisine de Rusya'dan engel çıkabilirdi. Fakat Mehmed Ali Paşa her iki alternatifte de set oluşturma potansiyeline sahipti (Seton-Watson 1945: 192).

⁷ Zaten İngiltere için Mısır meselesi, yine bir başka Fransız tehlikesi sonucunda, 1798'deki Napolyon'un Mısır'a çıkmasıyla başlamıştı. bk. (Webster I 1951: 276).

⁸ Mehmed Ali Paşa'nın Suriye'yi ele geçirmesinin İngiltere açısından sakıncaları hakkında ayrıca bk. (Lowe 1998: 44).

Mahmud'un Mehmed Ali Paşa'dan daha iyi bir reformcu olduğunu düşündüğünden,⁹ Osmanlıların desteklenmesinden yanaydı. Çünkü reform meselesinden de öte, Mehmed Ali Paşa'nın planlarının kaçınılmaz olarak Osmanlı Devleti'nin dağılmasına neden olacağına inanıyordu (Southgate 1966: 62). Palmerston'un tercihini belirleyen etken, İstanbul kapısını İngiliz çıkarlarına uygun olarak, kimin daha iyi koruyacağıyla alakalıydı. Bununla kastettiği de, gerçekte Hindistan yolunun korunmasıydı. Çünkü 19. yüzyılda İngiltere İmparatorluğu demek Hindistan demektir. İmparatorluğu savunmak demek, Hindistan yolunu savunmak demektir. Hindistan'a giden her yol hayati öneme sahiptir. Bunun da ötesinde, Uzakdoğu'daki ticari çıkarların kontrol edilmesi dahi, Hindistan sayesinde mümkün oluyordu (Southgate 1966: 153). Bu sebepten, Palmerston'un II. Mahmud'u daha iyi bir reformcu kabul etmesi, onun idaresindeki Osmanlı Devleti'nin, Hindistan yolunu İngiliz menfaatlerine uyacak bir şekilde, daha iyi koruyacağına dair inancından kaynaklanıyordu.

Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, Osmanlı ordusunu mağlup edip Kütahya'ya, dolayısıyla İstanbul'a dayanınca, 3 Kasım 1832'de II. Mahmud, asi paşasına karşı İngiltere'den yardım istedi. Ancak Palmerston, İstanbul'daki Büyükelçisi Stratford Canning'in de ısrarlı talebine rağmen, bir filo göndermeyi reddetti ve Fransa ile ortak şekilde silahlı arabuluculuk yapmanın yollarını aradı. Bundan sonuç çıkmayınca İngiliz Dışişleri Bakanı Şubat 1833'te sadece diplomatik destek verilmesini kararlaştırdı¹⁰ ve Osmanlı Devleti'ne bu karar ancak 7 Mart 1833'te bildirildi. Palmerston'un Padişah'ın talebi üzerine donanma göndermemesinin iki sebebi vardı: İngiliz kamuoyu henüz Rusya ile çatışmaya hazır değildi, ki donanma İstanbul'a gönderildiğinde bu kaçınılmazdı. Diğer ve daha önemli sebep, İngiliz donanması Belçika ve Portekiz açıklarında meşguldü (Temperley 1936: 63-64; Seton-Watson 1945: 175; Webster I 1951: 278; Anderson 1966: 79). Aslında Palmerston, söz konusu isyanın bütün Avrupa için arz ettiği tehlikenin farkındaydı, fakat hükûmeti alışılmışın dışında tepkisiz kalmıştı (Lowe 1998: 44). Buna rağmen Mayıs 1833'te, gerektiğinde İstanbul'a yardım edebilmesi için, Fransızlarla beraber, Çanakkale açıklarında beklemek üzere bir filo gönderilmişti. Ancak çok geçti. Çünkü Şubattan bu yana bir Rus filosu zaten Boğaziçi'nde idi.

⁹ İngiltere'de Osmanlı Devleti'nin reform yapma kapasitesine dair olumlu kanaatin oluşmasındaki baş etken İstanbul Büyükelçisi Stratford Canning'dir. Onun İngiltere'deki muadili de Palmerston'dur (Cecil 1927: 148). Canning'in bu dönemde Osmanlı Devleti'ndeki nüfuzu ve itibarı hakkında bk. (Cevdet Paşa I 1991: 39; Lane-Poole 1999: 81).

¹⁰ Bu sırada, imkânlar el vermese de, Palmerston'un zihninde ne yapacağı netleşmişti. Mısır'ın Osmanlı bağlarını gevşetmesine ve Suriye'yi ele geçirmesine izin verilmemeliydi. İngiliz Dışişleri'nin birinci önceliği, Paşa'nın Hindistan yolunun kontrolünü ele geçirmesini engellemektir. Bu plan icra edilirken, Osmanlı Devleti de Avrupalı uzmanlar nezâretinde modernleştirilecek ve İngiliz subayların yardımıyla da ordu ve donanma eğitilecekti (Bell 1966: 181).

İngiltere'den cevap beklenirken Ocak 1833'te Rusya, Osmanlı Devleti'ne yardım teklif etmişti. Çar I. Nikola (1825-1855), Osmanlı Devleti'nin yıkılışının yakın olduğuna inanıyor, fakat Mehmed Ali Paşa isyanı sebebiyle de, Osmanlı'nın yıkılmasını istemiyordu. Çünkü bunun Avrupa'da ciddi karışıklıklara neden olacağını tahmin edebildiği gibi, güneyinde Mısır paşası gibi, emellerine set çekebilecek, güçlü bir komşu da istemiyordu. İşte bu şartlar altında Rus Dışişleri Bakanı Nesselrode'un talimatıyla İstanbul Büyükelçisi Butenev, padişahın talep etmesi durumunda Rus filosunun İstanbul'a gelebileceğini bildirdi (Anderson 1966: 80-81). Çaresiz kalan II. Mahmud, can düşmanının bu teklifini 2 Şubat 1833'te kabul etti. Şubat sonunda bir Rus filosu İstanbul önlerine demirlediğinde, mesele İngiltere ve Fransa için daha endişe verici bir hâl almıştı (Temperley 1936: 65). Şüphesiz bu teklifin kabul edilmesinde İngiltere'nin Yunan isyanı sırasında takındığı tavrın da etkisi vardı. Bu tavır ister istemez Osmanlıları Rusya'ya yönlendirmişti (Lane-Poole 1999: 80). Denize düşen, yılanı sarılmıştı.

Palmerston'un buna tepkisi gecikmedi. Mehmed Ali Paşa'yı, Fransa ile beraber İskenderiye'yi bloke etmekle tehdit etti. Fransa, Rusya'ya karşıydı, fakat daha rahat nüfuz edebilmek için Mısır'ın bağımsızlığını tercih ederdi. Bu ise Palmerston'un kesinlikle karşı olduğu bir durumdu. Büyük devletler arasındaki açmazı II. Mahmud'un verdiği tavizler aştı. 5 Mayıs 1833'te imzalanan Kütahya Antlaşmasıyla Mısır, Tarsus ve Suriye vilayetleri Mehmed Ali Paşa'ya, Adana da oğlu İbrahim Paşa'ya bırakıldı. Böylece, İngiltere açısından, Fransa'nın Mısır'ı bağımsız yapma amacına engel olunmuş ve Rusya'nın da İstanbul'da bulunma sebebi geçersiz kılınmıştı. Bunun maliyeti Adana, Suriye ve Tarsus'un kaybedilmesiydi. İleride Osmanlı Devleti tarafından geri alınıp alınamayacağı da meçhuldü (Temperley 1936: 65).

Rusya, İstanbul'a gelmesinin karşılığını 8 Temmuz 1833'te imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması ile aldı. Buna göre, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında ittifak ve barış sağlanıyor ve Rusya Mehmed Ali Paşa'nın tekrar saldırması durumunda yardım vaat ediyordu. Antlaşmaya eklenen bir gizli madde, savaş durumunda Osmanlı Devleti'ni Boğazları kapatmakla yükümlü kılıyordu. Bu durum Rusya'ya hayati bir fayda sağlayacak (Temperley 1936: 70-71) ve Karadeniz'i tehlikeli durumlarda düşman güçlerden uzak tutacaktı.

Palmerston'a göre, bu antlaşmayla sağlanan Boğazların savaş sırasında kapatılması şartı, zaten eski bir durumdu ve Padişah Rusları davet etmeden onlar Boğazdan geçemezlerdi. Yani Rusya yeni bir şey elde etmemişti. Fakat endişe ettiği nokta başka gizli maddelerdi. Buradan yola çıkılarak, daha tehlikeli uzlaşmaların sağlanabileceği Palmerston'un en büyük korkusuydu. Rusya'nın nüfuzunu artırarak Osmanlı Devleti'ni parçalayacağına inanıyordu. Bu sebepten, antlaşmanın tasdik edilmesini engellemeye çalıştı. Fakat beyhude bir çabaydı bu (Temperley 1936: 71-72; Webster I 1951: 306; Anderson 1966: 86).

Rusların Boğaza girmesi ve antlaşmanın engellenmesi için hiçbir şey yapılamamıştı ve bunun İngiltere'deki etkisi büyüktü. Hünkâr İskeleyi Antlaşması, İngilizlerin Ruslara yaklaşımında gerçek bir dönüm noktası olmuş ve Ruslara karşı keskin bir düşmanlık oluşturmuştu (Temperley 1936: 74; Bailey 2006: 199). Aslında Yakın Doğu'da İngiliz-Rus gerginliği olağan bir durumdu. Fakat son olaylar ve Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın da etkisiyle, Rus otokrasisi ve muhafazakârlığı da, İngiliz radikal ve liberalleri arasında, Rusya'ya karşı düşmanlığı körüklemek için kullanılmaya başlanmıştı. Söz konusu antlaşmanın Ruslar tarafından Osmanlı Devleti'ni yıkmak için kullanılacağı İngiliz basınında sürekli işleniyordu. Ayrıca Rusya'ya karşı duyulan düşmanlık Mehmed Ali Paşa'ya da yönlendirilmişti. Çünkü Rusların İstanbul'a gelmesine o sebep olmuştu (Anderson 1966: 86-87).

Palmerston'a göre Hünkâr İskeleyi Antlaşması, muhakkak benzeri nitelikte, daha genel bir antlaşma ile birleştirilerek geçersiz kılınmalıydı (Bailey 2006: 231). Öyleyse söz konusu antlaşma, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını beş büyük güç tarafından garanti eden ve Mehmed Ali Paşa'yı da, Mısır'da ailesine daimî hükümlanlık veren bir tavizle, Suriye'den çıkaracak yeni bir düzenlemeyle tadil edilmeliydi. Mehmed Ali Paşa, elbette gönüllü olarak Suriye'den çıkmayacaktı. Fakat beş büyük güç, olmazsa İngiltere, Fransa ve Avusturya, o da olmazsa İngiltere ile Fransa'nın çık demesi durumunda çıkacaktı, çıkmak zorunda kalacaktı (Bell 1966: 296). Böylece Palmerston, bu tarihten itibaren Boğazları uluslararası statüye kavuşturana kadar, tavizsiz, hatta neredeyse takıntılı bir şekilde Osmanlı Devleti'nin yanında yer alacaktır.

Palmerston Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nı engelleyememiş, fakat benzer bir krizde ne yapacağına dair kararını netleştirmişti. 11 Temmuz 1833'te Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmayla, gelecek bir nesil boyunca devam edecek İngiliz siyasetini de belirlemiş oluyordu. Kararlılıkla şöyle demişti Palmerston:

“Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı, Avrupa barışı ve İngiliz menfaatleri için son derece önemlidir. Rusların Osmanlı Devleti'ni ele geçirmesi, bu ülkenin Hristiyanlaşmasına vesile olacak olsa bile bu fayda, Osmanlı'nın dağılmasının Avrupa'da sebep olacağı olumsuz sonuçlarla dengelenecektir. Bu sebepten bana göre, [İngiliz] hükûmeti Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için yaptığı bütün teşebbüslere karşı koymalıdır. Eğer gerekirse, Mısır paşasının, padişahın herhangi bir toprağını elinden almasını engellemeyi de vazife olarak görmemiz gerekir. Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü ve bağımsızlığı Avrupa'daki sükûnetin, özgürlüğün ve güç dengesinin korunması için gereklidir.” (Southgate 1966: 65)

Büyük devletler için, ister memnun, ister gayrimemnun, Mısır meselesi sükûnete kavuşmuştu. Fakat II. Mahmud, Mehmed Ali Paşa'ya mağlup olmayı aşığılayıcı bulmuştu. İntikam almak için fırsat kollamaya başladı. Bu amaçla Padişah, Namık Paşa'yı Ağustos 1834'te Londra'ya göndererek, Mehmed Ali Paşa'ya karşı İngilizlerin fiilî desteğini almak istedi. Görüşmede Palmerston Namık Paşa'ya ilgi göstermiş, reformlara devam edilmesi tavsiyesinde bulunmuş, fakat Mehmed Ali Paşa meselesinde bir şey yapabilmek için çok geç olduğunu söylemiştir. Ona göre yapılabilecek en iyi şey onun ölmesini beklemektir (Webster I 1951: 341). Çünkü Palmerston, reformlara çok önem veriyordu ve bunların yapılabilmesi için de Osmanlı Devleti'nin kargaşadan uzak tutulması gerekiyordu. Ruslar da, farklı bakış açısından, Osmanlı'nın savaşmasını istemiyordu. Mehmed Ali Paşa'ya karşı yapılacak bir savaş, ya Osmanlı Devleti'ni daha güçlendirip Rus tahakkümünden kurtaracak ya da Boğazlara Mehmed Ali Paşa'nın yerleşmesini sağlayacaktı. Bu ise Osmanlı üzerinde *de facto* bir himaye oluşturduğunu düşünen Rusya'nın hiç işine gelmiyordu. Bu sebepten, Ruslar da mevcut durumun korunmasından yanaydılar (Anderson 1966: 89-90).

İngiltere ile Rusya'nın, II. Mahmud'un Mehmed Ali Paşa'ya saldırmasını engellemedeki ortak tavırları bu iki ülkenin anlaştıkları anlamında yorumlanmamalıdır. Bilakis, Palmerston'un Rusya'ya karşı olan güvensizliği, Kasım 1835'te Osmanlı Devleti'ni korumak amacıyla Rusya'ya karşı Fransızlara yaptığı ittifak teklifinde de bir kez daha kendini belli etmişti. Ancak bu teklif, Fransa'nın reddi ve İngiliz kabinesindeki kayıtsızlık nedeniyle sonuçsuz kaldı. Hâlbuki, 1833-1838 yılları arasında Rus donanmasında kaydedilen gelişme, İngiltere açısından gerçekten tedirginliği açacak boyuttaydı. Bunu da göz önünde bulundurarak Palmerston'un doğrudan Rusya ile çatışma niyeti yoktu. Fakat hem Rusya'ya hem de Mehmed Ali Paşa'ya karşı Osmanlı Devleti'ni reformlarla güçlendirme fikri, gün geçtikçe güçleniyordu. Palmerston katiben idari anlamda bir değişiklik düşünmüyordu. Amacı silâhlı kuvvetleri canlandırmak, iktisadi ve idari mekanizmayı güçlendirmektir (Anderson 1966: 91-92). Ancak bu şekilde Osmanlı Devleti'nin direncinin artırılabilceğine ve ayakta kalacağına inanıyordu.

Palmerston'un Mehmed Ali Paşa'ya karşı düşmanlığı, Ruslara karşı hissettiğinden geri değildi. 1838'deki düşüncesine göre, biraz da mübalağalı bir ifadeyle, Mehmed Ali Paşa Mısır halkını fakir ve zengin olarak, ikiye bölmüştü. Zenginleri tek başına Mehmed Ali Paşa'nın kendisi temsil ediyordu, geri kalanını da fakir bırakmıştı (Webster I 1951: 275). İşte bu Mehmed Ali Paşa'ya karşı siyasi ve askeri olarak bir şey yapılamamıştı ama ticarî olarak bir darbe vurulabilir, zenginliği elinden alınabilirdi. Osmanlı Devleti'ndeki tekellerden en fazla faydalanan Mısır'dı. Paşa, bu yolla gittikçe palazlanıyordu. Kaynakları kesilirse, buradan vurulabilirdi. Nitekim 1838 Balta Limanı Antlaşması böyle

bir etki yaptı.¹¹ Bu antlaşma iki amaca hizmet edecekti: Birincisi, hedeflendiği gibi, Mehmed Ali Paşa'nın mala gücünün önemli bir kısmını teşkil eden tekelleri ortadan kaldırarak, Paşa'yı zayıflatacak ve Doğu Akdeniz'deki İngiliz ticaretinin önündeki en büyük engel ortadan kalkacaktı.¹² İkincisi, İngiliz hükûmeti ve kamuoyu nezdinde Osmanlı Devleti lehine bir hava oluşturacak ve bu amacı güden Reşid Paşa'nın da işini kolaylaştıracaktı (Webster II 1951: 553).¹³ Nitekim tekellerin kaldırılması Mehmed Ali Paşa'yı gerçekten zor duruma düşürdü. Asi Paşa, Osmanlı Devleti'ne karşı durabilmek için beslediği çok sayıdaki askerın masrafını karşılayamadı ve mâli zorluğa düştü (Cevdet Paşa I 1991: 7). Bu ticaret antlaşması aynı zamanda eski devletçi Osmanlı ekonomisinin liberal ekonomiye geçişinin de taahhüdüydü (Karpas 2002: 491). Bunun en bariz göstergesi, geleneksel olarak ihracı yasak olan hububat gibi ürünlerin ihracına izin verilmesiydi (Kütükoğlu I 1974: 109). Bu çok önemli bir tavizdi. Kim ne derse desin, Balta Limanı Antlaşması Ponsonby'nın bir diplomatik zaferiydi. Fakat padişah da durumdan memnundu, çünkü Rus desteğinin yanında, artık İngilizleri de arkasına almıştı (Southgate 1966: 121).

Mehmed Ali Paşa'ya karşı gönülsüz de olsa İngiltere'nin yanında olan ve her türlü zorluğu çıkaran Fransa, Balta Limanı Antlaşması'na başlangıçta Mehmed Ali Paşa'yı zayıflatacağı gerekçesiyle olumlu bakmadı. Ancak 25 Kasım 1838'de kendisine de aynı şartlarda bir ticari antlaşma bahşedilince, tereddütleri ortadan kalktı. Rusya ise, bu antlaşmayı İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nde kendisinininkine benzer bir nüfuz elde etme çabası olarak algıladı. Fakat Mısır'ın bağımsızlığını kazanması daha kötü olacaktı. Bu sebepten, Mısır'ı zayıflatacak bu düzenlemeye ses çıkarmamayı yeğledi (Kütükoğlu I 1974: 115-117).

Palmerston'un, Mısır isyanının ilk safhasında, Belçika ve Portekiz'de meşgul oldukları için, İngiltere'nin lehine müdahalelerde bulunamadığı yukarıda belirtilmişti. Fakat bunun haricinde, 1835-1839 yılları arasında Osmanlı Devleti ile ilgili planlarında tam başarılı olamadığı birçok konu oldu. Mesela, İngiliz nüfuzunu artıracak ve Rusya'ninkini azaltacak Osmanlı reformlarının yürütülebilmesine çok az katkı sağlayabildi; Mehmed Ali Paşa'yı durduramadı; yeri geldiğinde karşı koymak, yeri geldiğinde de uzlaşabilmek

¹¹ Bu darbe aynı zamanda Rusya'ya da vurulmuştu. Çünkü bir rapora göre İngilizlerin Ruslardan aldığı mallar, bu antlaşmanın getirdiği avantajlarla, Osmanlı Devleti'nden de temin edilebilirdi. Bunun iki taraflı faydası olacaktı: Ticari olarak Ruslar zayıflatılacak, Osmanlılar güçlendirilecekti. Böyle bir ticari antlaşmayı elde etmek İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Ponsonby'nın dört yılını aldı (Webster II 1951: 548).

¹² Tekellerin kalkmasının Mehmed Ali'ye zarar vereceği düşüncesi hakkında ayrıca bk. (Seton-Watson 1945: 195; Anderson 1966: 93; Kütükoğlu I 1974: 100).

¹³ Reşid Paşa, Rusya ile yapılacak bir savaşta yalnız kalmamaya özen gösteriyordu. Bunu sağlayabileceği en muhtemel ülke de İngiltere idi. Çünkü Reşid Paşa'nın İngilizler nezdinde itibarı yüksekti (Cevdet Paşa I 1991: 24).

için Rusya'ya karşı yeterince sert olamadı; Londra'yı Avrupa diplomasisinin merkezi yapma ve Hünkâr İskelesi Antlaşmasını tadil etme çabalarında da bir sonuca ulaşamadı (Webster II 1951: 525-526). Bu başarısızlığa rağmen Palmerston, reformların yürütülmesinin yanında, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun ancak, öncelikli olarak güçlü bir donanma oluşturmasıyla mümkün olacağını düşünüyordu. Ona göre, bunu başarabilmek için de İngiltere, birkaç denizci subayı Osmanlı donanmasına göndermeli ve Padişah da önyargılarından arınarak donanmasında bu işten anlayan Rum denizcileri de istihdam etmeliydi (Webster II 1951: 547).

Palmerston, ne II. Mahmud'un ne de Mehmed Ali Paşa'nın mevcut durumdan memnun olmadıklarının farkındaydı. Fakat İngiltere'nin menfaatleri daha öncelikliydi. Ona göre, Hindistan yoluna bağımsız bir Arap krallığı yerine, Osmanlı Devleti sahip olmalıydı. Bunu sağlamak için de, İngiltere Padişah'ın ordusunu, donanmasını ve mali işlerini yeniden düzenlemesine yardım etmeliydi. Osmanlı Devleti reformlarını tamamlayana kadar da Mehmed Ali Paşa ile savaşmamalıydı. Osmanlı'dan gelen ittifak teklifleri sonucunda Palmerston, bu doğrultuda Padişah'ı uyarmış ve bütün gayretini reformlara harcamasını tavsiye etmişti (Bailey 2006: 215). Mısır paşasının da aynı konuda dikkati çekilmeliydi. Bunun için, Mehmed Ali Paşa'nın yanlış bir fikre kapılmasını engellemek amacıyla, Mısır'daki İngiliz temsilcisi Albay Campbell'a, hükümetinin sadece Osmanlı Devleti'nin dağılmasını engellemeye çalışmadığını, herhangi bir parçasının kopmasına da karşı olduğunu ve bunu Mehmed Ali Paşa'ya açıkça söylemesi bildirilmişti (Seton-Watson 1945: 178; Bailey 2006: 231). Görevi bu olan Campbell, Mehmed Ali Paşa ile yakın ilişki kurmuş ve maksadı aşarak onun uhdesindeki bir hilafetin, hem Osmanlı Devleti hem de İran'ı Rus boyunduruğundan kurtaracağına dair şahsi fikrini Londra'ya bildirmişti. Bundan hiç memnun olmayan Ponsonby, Palmerston'u ikna ederek Campbell'ı geri çağırılmış ve Aralık 1839'da onun yerine Rus karşıtlığıyla bilinen Albay Hodges'in atanmasını sağlamıştı (Seton-Watson 1945: 196-197).

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin yardım ve ittifak taleplerini geri çevirmesi ve isyana müdahale etmemesi eleştiri konusu da olmuştu. Meselenin çözümünden çok sonra Palmerston, Avusturya Şansölyesi Metternich'in İngiltere'nin müdahale etmesi durumunda böyle bir sorunun yaşanmayacağına dair sözleri üzerine yaptığı bir yorumda, Avusturya Şansölyesine hak vermekle birlikte, bunun kesinlikle kendi hatası olmadığını, kabineyi ikna etmek için her şeyi yaptığını, ama başarısız olduğunu söyledi. 1840 yılında ise, daha da ileri giderek, İngiltere tarihi boyunca dışişlerinde hiçbir zaman Grey kabinesinin yaptığı kadar büyük bir hata yapılmadığını iddia etti (Webster I 1951: 283-284). Belli ki, Doğu Akdeniz'deki İngiliz çıkarlarının ne ölçüde tehdit altında olduğu yeterince anlaşılammıştı.

Palmerston'un Mısır meselesiyle ilgilenmek için çok imkânı olmadı. En azından 1837 yılına kadar askerî olarak yapabileceği çok şey yoktu. 1839'da Hükümdar ve Paşa'sı tekrar kapışınca, önceki yılların tecrübesiyle, daha başarılı bir şekilde müdahale edebildi (Webster I 1951: 548). Geçen zaman, Doğu sorunu ile ilgili Palmerston'a çok şey öğretmişti.

Mısır İsyanı: İkinci Safha

Palmerston, II. Mahmud ile Mehmed Ali Paşa arasında uzun soluklu bir barışın olmayacağını bilincindeydi. Çünkü her iki taraf da Suriye'de asker bulunduruyordu ve mevcut durumdan tatmin olmamışlardı. Mehmed Ali Paşa, bütün planlarını İngiltere'nin bozduğunu düşünüyordu. Eğer İngiltere kendi tarafında olsaydı, her şeyi başarabilirdi. Ama onun muhalefetine rağmen bir harekâta girişmesi de söz konusu olamazdı. Eğer İngiltere kendisini desteklese başka kimseye ihtiyacı yoktu, bütün dünyayı bile karşısına alabilirdi (Temperley 1936: 90-91). İngiltere'den yüz bulamamasına rağmen, Mayıs 1838'de Mehmed Ali Paşa bütün cesaretini toplayarak bağımsızlığını ilan etmek istediğini açıkladı.¹⁴ Daha önce çeşitli vesilelerle zaten uyarılmıştı, fakat Paşa'yı vazgeçirme teşebbüsleri sonuçsuz kalınca, Palmerston açıkça onu tehdit etti. Eğer Mehmed Ali Paşa bağımsızlığını ilan eder ve bu durum Osmanlı Devleti ile silahlı bir çatışmaya dönüşürse, İngiltere hiç tereddüt etmeden bütün gücüyle II. Mahmud'un yanında yer alacak ve devletin dağılmasına izin vermeyecekti (Temperley 1936: 92; Seton-Watson 1945: 197-198; Southgate 1966: 122). Mehmed Ali Paşa zaten en çok İngiltere'den çekiniyordu. Palmerston'un bu tavrı üzerine geri adım atmamak zorunda kaldı.

Palmerston, Mısır paşasına hiç iyi gözle bakmıyordu, fakat İstanbul'da Rusları görmektense şüphesiz Mehmed Ali Paşa'yı görmeyi tercih ederdi. Mısır isyanında, gerekmesi durumunda, pekâlâ Mehmed Ali Paşa'ya de yardım edebilirdi. Fakat bu, İngiliz çıkarlarıyla uyuşmuyordu. Osmanlı Devleti bu dönemde oldukça zayıftı, henüz ilga edilen Yeniçerilerin yerini alacak güçlü bir ordu dahi oluşturulamamıştı. Yani İngiltere açısından yönlendirilmesi daha kolaydı. Fakat Mehmed Ali Paşa yaptığı reformlarla güçlenmişti. Ayrıca Suriye'ye yerleşmiş olması nedeniyle, Rusya ile ittifak yapması durumunda Hindistan yolu da tehlikeye düşecekti. Doğu Akdeniz'de sürekli büyüyen İngiliz ticareti açısından Fırat yolunun değeri de oldukça fazlaydı ve Mehmed Ali Paşa'nın askerleri Halep'te olduğu sürece İngiliz ticareti bundan olumsuz etkilenecekti (Temperley 1936: 93-94). Kısacası Osmanlı Devleti'nin yaşaması, her açıdan İngiltere'nin lehineydi ve yaşatılmalıydı. Onun için Palmerston, Osmanlı Devleti'ni beş büyük gücün ortak himayesinde on yıl barış içinde tutabilir ve bu süre zarfında da onun iç işlerini yoluna koymasına yardımcı olabilirlerse, hatırı sayılır bir güç olmaması için hiçbir sebep olmadığını

¹⁴ Mehmed Ali'nin bağımsızlığa karar vermesindeki önemli sebeplerden biri de Balta Limanı Antlaşmasıyla Mısır tekellerinin kaldırılması ve bu yolla zaafa uğrayacağını anlamasıydı (Southgate 1966: 121).

düşünüyordu. Osmanlı Devleti hakkında çöktüğü, takatsiz bir vücut veya ölü bir beden olduğuna dair söylenen sözleri ise, tamamıyla boş laf olarak değerlendiriyordu (Seton-Watson 1945: 195-196; Bell 1966: 291).

Palmerston, Osmanlı Devleti'nin sükunet içinde reformları yürütmesini isteyedursun, II. Mahmud maddi ve manevi kayıplarının telafisinin peşindeydi. Padişah savaş istiyordu, ancak bunda İngiliz Büyükelçisi Ponsonby'nin da küçümsenemeyecek katkısı vardı. Büyükelçi Padişah'ı, hiç sevmediği Mehmed Ali Paşa ve Ruslara karşı sürekli kıskırtıyordu. Bunun farkında olan I. Nikola, Metternich'den, ilişkileri iyi olan İngiliz hükûmeti nezdinde teşebbüse geçerek Ponsonby'nin görevden alınmasına aracılık etmesini istemiş, fakat Metternich bunun ciddiye almamıştı (Seton-Watson 1945: 195, 197). İşte bu şartlar altında, 1838 yılının sonunda Reşid Paşa, daha sonra da Nuri Paşa Londra'ya giderek İngilizlerle bir taslak savunma anlaşması üzerinde çalışmışlardı. Padişah'ın amacı Mehmed Ali Paşa'ya karşı girişeceği bir saldırıda İngiltere'nin askeri desteğini almaktı. Fakat bu antlaşma taslağı asi valiye karşı saldırıyı sınırladığından, ittifak görüşmeleri kesildi. Çünkü Nuri Paşa'ya göre, herhangi bir ittifak antlaşması, eğer Mehmed Ali Paşa'nın imhasını içermiyorsa, yapılmasının da hiçbir anlamı yoktu (Temperley 1936: 98-99; Seton-Watson 1945: 196). Görüşmelerden bir netice çıkmaması üzerine, Avrupalıların, ama özellikle İngilizlerin çok hoşuna gidecek, bazı reformları kapsayan Gülhâne Hatt-ı Şerifi 3 Kasım 1839'da ilan edildi. Amaç, Asi Paşa'ya karşı Avrupa'nın desteğini almak ve kayıpları telafi etmektir (Davison 2003: 122, 173).

Palmerston'un Mısır isyanının ilk safhası sonucunda İngiliz çıkarlarının tam korunmadığını ve bu durumun değiştirilmesi gerektiğini düşündüğü yukarıda belirtilmişti. Osmanlı Devleti'ne sakin olma telkinlerinde bulunan Palmerston sürekli, mümkün olduğunca az patırtıya sebep olacak bir müdahalenin fırsatını kolluyordu. Durumda değişiklik arayışları için yapılan görüşmelerde, Rusya'nın Mehmed Ali Paşa'ya dost olmadığını ve ona karşı güç kullanılmasına onay verebileceğini anladi. Fransa, mecbur bırakılmadıkça kesinlikle böyle bir onaya yanaşmayacaktı. Pragmatik Palmerston taraf değiştirdi ve Rusya'ya yanaştı (Temperley 1936: 97). Artık müdahaleye uygun anın gelmesi kollanacaktı. Fakat Rusya'nın İstanbul'da sahip olduğu avantajdan nasıl vazgeçirileceği meçhuldü. Çünkü o da Mehmed Ali Paşa'ya, İstanbul'daki nüfuzu zarar görmesin diye müdahale edilmesi düşüncesindeydi.

Bu arada Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne ödemesi gereken yıllık vergide bir aksama olunca, zaten fırsat kollayan taraflar bu bahaneyle tekrar savaşa tutuştu. Başlangıçta taraflar baş başaydı. İsyanın ilk aşamasındaki senaryo

tekrarlandı ve Osmanlı ordusu Nizip'te¹⁵ yine yenildi ve Osmanlı donanması da kaçarak İskenderiye'ye demirledi. Bunun üzerine, sonraki gelişmelere seyirci kalamayacak beş büyük devlet (İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya), bir araya gelerek 27-28 Temmuz 1839'da taraflara bir nota gönderdi ve kendilerine danışmadan başka bir harekât yapılmaması istendi (Temperley 1936: 108; Anderson 1966: 96).¹⁶ Bu aşamada Palmerston'un Rusya'ya olan güvensizliği, yakınlaşmaya rağmen devam ediyordu. Bu sebepten Ponsonby'ya 18 Temmuz 1839'da, Rusya'nın bir bahaneyle Boğaz'a girmesi durumunda, İngiliz filosunu Çanakkale'den geçirme talimatını verdi (Anderson 1966: 96). Ruslar zor durumda yakalanmıştı ve Hünkâr İskeleyi Antlaşması'na dayanarak yardım edecek hâlleri de yoktu. Böylece, yapılan görüşmeler sonucunda, Boğazların statüsünün değişmemesi şartıyla, büyük güçlerle birlikte hareket edeceği taahhüdünde bulundu. Fransızlar ise, Mehmed Ali Paşa'nın silah zoruyla Suriye'den çıkarılmasına kesinlikle muhalif olduğunu bildirdi. Fransa'nın bu tavrına karşı, 5 Ocak 1840'da İngiltere Fransa'ya, Rusya ile Mehmed Ali Paşa'nın sadece Mısır ile sınırlandırılması konusunda anlaşmalarını ve Avusturya ile Prusya'nın da kendilerini desteklediğini söyledi. Bu arada Fransa'da hükûmet değişmiş ve Soult yerine Thiers kabineyi oluşturmuştu. Fakat uzlaşmaz tavırda bir değişiklik olmadığı gibi, Fransızlar alternatif bir plân da sunmuyorlardı (Anderson 1966: 98-100). Fransızlar, zorunlu müttefikti. Olayları kendi istedikleri doğrultuda değiştiremediklerinden, onlar için çözümsüzlük, en iyi çözümdü.

15 Temmuz 1840'da dört büyük güç Londra'da, Palmerston'un etkisi altında, Boğazların kapatılması ve Mehmed Ali Paşa'ya, daha ileriye gitmemesi karşılığında Mısır ile birlikte Suriye'nin irsî hükümlerini teklif etme konusunda anlaştilar (Lowe 1998: 45). Eğer Paşa bu teklife uymazsa, Suriye de elinden gidecekti. Nitekim Mehmed Ali Paşa bu teklifi kabul etmeyince çatışmalar tekrar başladı. İngiliz destekli Osmanlı birlikleri ve filosu Mehmed Ali Paşa'yı dize getirdi. Bu askerî sonuçtan ziyade, Palmerston'un 1840'ta diğer büyük güçlere karşı kazandığı diplomatik zafer çok önemlidir.¹⁷ Şartları, İngiliz çıkarlarına hizmet edecek aşamaya getirmek için zorlamıştı. İngiliz dışişleri bakanları arasında, George Canning hariç tutulursa, buna benzer bir zafer kazanan yoktu. Palmerston bunu başarırken sadece Avrupa'da değil, kendi ülkesinde de yalnız kalmıştı (Webster II 1951: 595). Palmerston Londra'yı

¹⁵ Bu savaş Fransız basınında coşku ile karşılanmış ve İngiltere ile onun koruduğu Osmanlı Devleti'ne karşı bir Fransız zaferi olarak kutlanmıştır ve bu zaferin kazanımlarının genişletilmesi beklenmiştir (Bell 1966: 298).

¹⁶ Bütün büyük güçler ortak nota vermişlerdi, ancak gerçek anlamda uyuşma sadece İngiltere ile Fransa arasındaydı (Cecil 1927: 151).

¹⁷ Palmerston'un 1834-1839 yılları arası izlediği siyasetin taçlandırılmasıydı bu mutabakat. Söz konusu yıllarda barışı korumuş, savaşı ertelemiş ve Babiâli'de İngiltere'yi birinci devlet konumuna yükseltmişti (Bailey 2006: 238-239).

diplomasinin merkezi yaptığı için başarılı oldu. Ayrıca, Avusturya ve Rusya'yı kendi tarafına çekmişti. Fransa da onları takip etmek zorunda kaldı. Kurduğu bu yakın ilişki ağı, büyük güçlerin Osmanlı Devleti'nin bütünlük ve bağımsızlığının korunması konusunda, birlik olmalarıyla sonuçlandı (Webster II 1951: 622).

Çar I. Nikola, Mehmed Ali Paşa'ya karşı İngiltere ile birlikte hareket etmek isterken, samimiydi. Çünkü Paşa'nın yenilmesi aynı zamanda Fransa'nın mağlubiyeti demektir. Fransızlar ise, Çar'ın nefret ettiği her türlü devrimciliğin temsilcisiydiler. Bu sebepten I. Nikola, hazır İngiltere ile yakınlaşma sağlanmışken, bir taşla iki kuş vurmak amacıyla, Fransa'nın gelecek yıllardaki "devrim savaşları"na karşı, onlarla ittifak yapmak istiyordu. Aralık 1840'ta bu niyetini İngilizlere bildirdi. Palmerston da, Çar'ın bu samimiyetine aynen karşılık verdi. Fakat bu iki ülkenin muhtemel bir tehlikeye karşı ittifak yapmalarına bir engel vardı: İngiliz parlamentosu. Denge tehdit altında olmadığı sürece Parlamento, ihtimallere dayanan ittifaklara geleneksel olarak, George Canning'in "müdâhale etmeme" prensibi çerçevesinde, onay vermiyordu. Yani bağlayıcı ittifakları ancak Parlamento yapabiliyordu. Bu gerçek, ittifak teklifinin sonuçsuz kalmasına neden oldu (Temperley 1936: 251-253).

13 Haziran 1841'de İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya arasında, Mısır ile Boğazlar konusunda, nihayet resmî mutabakata ulaşıldı. 15 Temmuz 1840 antlaşmasının Boğazlar kısmı aynen korundu. Buna göre Padişah, zaten geleneksel bir kural olan, harp esnasında savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesine izin vermeyeceğini taahhüt ediyordu. Böylece İngiltere, Boğazlardan geçişi büyük güçlerin kontrolüne alarak, 1833'te Rusya'nın elde etmiş olduğu nispi üstünlüğü kırmıştı (Anderson 1966: 106). Bu kriz, Fransa'nın 1830'da Cezayir'i işgal etmesinden sonra, Mısır'ın himayesini de üstlenmesi ve Rusya'nın da İstanbul'a yerleşerek, İngiltere'ye bunlara karşı savaşmaktan başka çözüm bırakmayan bir netice ile de sonlanabiliyordu. Fakat Palmerston'un dış politikadaki meziyetleri sebebiyle, sınırlı bir askerî harekâtle ve Rusya'nın da katılımı sağlanarak Avrupa barışı korunmuş oldu (Lowe 1998: 45). Tabii ki, İngiltere'nin öncelikleri ve çıkarları doğrultusunda.

Bu arada I. Nikola, daha önce aldığı ret cevaplarına umursamadan ve her seferinde yeni bir ümitte, Osmanlı Devleti ile ilgili neredeyse her problemde, İngiltere'ye başvurarak bir ittifak koparma arzusundan vazgeçmiyordu. Nitekim 1844'te aniden Londra'yı ziyaret etmeye karar verdi ve bu ziyaretinde neredeyse her yetkiliyle görüşerek, onlar üzerinde etkileyici bir intiba bıraktı. Sonunda Çar, umduğu ittifakı elde edemese de İngilizlerle, Osmanlı Devleti'nin mümkün olduğunca yaşatılması ve bunun mümkün olmaması durumunda da, bir araya gelerek ne yapılabileceği konusunda, fikir alışverişi yapılması konusunda anlaştı. Başbakan Aberdeen, prensip olarak bunları kabul etmesine rağmen, Çar'ın Osmanlı Devleti'nin parçalanmak üzere

olduğuna dair, ana fikrine katılmamıştı (Temperley 1936: 254-256). Başta Palmerston olmak üzere, İngilizler kaçınılmaz sonun henüz gelmediğini düşünüyorlar, hatta reformlarda başarılı olunursa, çöküşün gündemden dahi kalkacağına inanıyorlardı.

Palmerston 1846'da tekrar dışişleri bakanı olunca, Osmanlı Devleti'ndeki reformları desteklemeye devam etti. Bu arada alışılmışın aksine, Rusya ile ilişkileri dostane idi. Fakat 1848'de Rusya'nın desteğinden yine şüphelenmeye başladı. Onların her zamanki gibi, Boğazları ele geçirme hedefi güttüklerinden ve bunu sağlamak amacıyla Osmanlı Devleti ile gizli bir anlaşmanın peşinde olduklarından endişeleniyordu. Fakat Reşid Paşa Palmerston'a böyle bir anlaşmanın olmadığına dair teminat verdi (Temperley 1936: 257-258). Bu, Osmanlı Devleti'nde en güvendikleri adamın teminatı demekti.

Yakın Doğu'da olaylar nispeten yatışmışken, Avrupa kaynamaya başladı. Anayasal talepler, parlamento reformları bir anda Avrupa'yı karıştırmıştı. 1848'de çıkan ayaklanmalar Avrupa'yı kasıp kavururken Palmerston, krallara bir anayasa kabul ederek taçlarını kurtarma tavsiyelerinde bulunuyordu. Bunun tek istisnası Osmanlı Devleti idi. Stratford Canning'e de söylediği gibi, Osmanlı hükümdarının tebaasıyla hükümrانlığını paylaşması söz konusu dahi olamazdı (Temperley 1936: 258). Ona göre Osmanlı Devleti'nin anayasal değil, askerî ve mali reformlara ihtiyacı vardı (Bailey 2006: 207). Çünkü tecrübeyle sabitti ki, parlamento ile muhatap olmak, her zaman kişilerle muhatap olmaktan daha zordu. İngiltere, Osmanlı Devleti'ndeki menfaatlerini koruyabilmek için, daha kolay yol olan, kişilerle muhatap olmaya devam etmeliydi. Nitekim bu görüş haleflerini de etkiledi ve sonraki gelişmeler, İngilizlerin hiçbir zaman Osmanlı Devleti'nde anayasal hareketleri desteklemediğini, en azından başarılı olmasını istemediğini,¹⁸ ortaya koydu.

Avrupa'daki 1848 ayaklanmaları sonrasında 1849'da çok sayıda Polonyalı ve Macar siyasi mülteci Osmanlı Devleti'ne sığınmıştı. Ruslar Polonyalıların, Avusturya da Macarların iadesini istiyordu. Bu reddedilince, 17 Eylül 1849'da bu iki ülke resmî ilişkileri durdurduklarını açıkladılar. Bunun üzerine, özgürlükçü hareketleri zaten destekleyen ve mültecilerin iadesine sıcak bakmayan İngiltere ile Fransa, donanmalarını Çanakkale açıklarına göndererek Padişah'a, gerektiğinde kendilerini çağırabileceğini bildirdiler. Böylece, özellikle Palmerston'un desteğiyle bu kriz, çıktığı hızla sona erdi (Anderson 1966: 113).¹⁹ Şunu belirtmekte fayda vardır ki, mülteciler meselesinde İngiliz

¹⁸ Mesela 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İngiltere, yeni rejimi desteklediğini resmen açıklamış olsa bile, gizliden gizliye bu tecrübenin başarılı olmasını istemediği hakkında bk. (Soy 2004: 102-103).

¹⁹ Burada, Palmerston'un, Avusturya ile Rusya'nın mültecilerin iadesinde ısrarının bir savaş isteği anlamına geleceğine dair açık tehdidinin, söz konusu ülkelerin geri adım atmasına neden olduğu

kamuoyu da, hiç olmadığı kadar tek bir ağızdan, Osmanlı Devletini destekledi (Temperley 1936: 267). Ayrıca Büyük Devletler bu mülteciler meselesinden sonra Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı daha fazla destekler oldular (Cevdet Paşa I 1991: 12).

Kırım Savaşı

Kırım Savaşı öncesi İngiliz iç siyaseti ve Avrupa kaynamaktaydı. İngiltere'de iç çekişmeler, Fransa'nın hâlâ bir cumhuriyet mi, yoksa krallık mı olunacağına karar verilememesi, Avusturya'da 1848 olaylarının yaralarının sarılamaması ve Rusya'da da, Dostoyevski'yi Sibirya'ya sürgüne gönderecek kadar sansür ve kültürel baskıların zirvede olduğu bir siyasi atmosfer hâkimdi. Bu durumlar, devletlerin aralarındaki ilişkiyi de etkileyecek boyutta bir gerginlik oluşturmuştu.

Bu karmaşada, Avrupa'da kartların yeniden dağıtılabilmesi için bir sebep gerekliydi ve Osmanlı topraklarında yaşanan bir mesele bunun bahanesi oldu. Kudüs ve Beytüllahim'deki kutsal yerlerin korunması hakkında Ortodoks ve Katolikler arasında çıkan anlaşmazlık, Rusya ile Fransa arasında sıkıntıya sebep oldu.²⁰ Osmanlı Devleti, iç işleri olmasına rağmen, bir Fransa'ya, bir Rusya'ya tavizler vererek gerilimi atlattırma çalışıyordu. Bu anlaşmazlığın çıkmasından, savaşın patlak vermesine kadar geçen süre zarfı için, birçok şey söylenebilir. Fakat şu açıktır ki, kutsal topraklardaki himaye meselesi, Kırım Savaşı'nın barutu değil, sadece kıvılcıymıydı (Seton-Watson 1945: 301-304). Esas amaç şartları kendi lehlerine çevirecek gelişmeleri zorlamaktı.

Kırım Savaşı arifesinde ve savaş başladığında Palmerston İçişleri Bakanıydı. Bu sebepten savaş öncesi gelişmelere tam nüfuz ettiği söylenemez. Fakat savaş, özellikle İngiltere açısından, tamamen onun endişeleri doğrultusunda yapılmıştır. Bu endişeler ise, Rusların Karadeniz'deki varlığının mümkünse sonlandırılması ve böylece Boğazlardaki tehdidinin ortadan kaldırılması idi.

Palmerston'un Osmanlı toprak bütünlüğü siyasetinin temel hedefi Rusya olduğu ve Kırım Savaşı da Osmanlı çıkarlarından ziyade Rusya'yı durdurmak amacıyla yapıldığı için, burada Rusya'nın Osmanlı siyaseti hakkında bir not düşmek gerekir. 1829'dan sonra Çar I. Nikola, Osmanlı Devleti'ni parçalayıp, büyük güçler arasında tehlikeli bir mücadeleye neden

göz ardı edilmemelidir. bk. (Schmidt 1924: 315 [Bu makale <http://links.jstor.org/sici?sici=0032-3195%28192406%2939%3A2%3C308%3ABFP%3E2.0.CO%3B2-N> adresinden temin edilmiştir]; Cecil 1927: 180). İngiltere Büyükelçisi Canning'in mülteciler meselesindeki olumlu yaklaşımı hakkında ayrıca bk. (Lane-Poole 1999: 113-120).

²⁰ Rusya'nın, Osmanlı Ortodoksları üzerinde 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'na istinaden bir hak elde etmediği, bunun Rusların antlaşma metnini Fransızca'ya çevirip Avrupa kamuoyuna sunarken bir hile yaparak oldu-bitti ile böyle bir intiba oluşturdukları hakkında bk. (Davison 2003: 61-98).

olmaktansa, onu yavaş yavaş ölüme terk edip, bu arada nüfuzunu artırma yolunu tercih etmişti. Edirne (1829) ve Hünkâr İskelesi (1833) Antlaşmaları bu hedefi güdüyordu. Bu sırada Rusya ile Avusturya arasındaki Münchengrätz (1833) Antlaşması ile bu ülkeler mümkün olduğu kadar Osmanlı toprak bütünlüğünü korumaya, ancak bunun sağlanamaması durumunda da birlikte hareket etmeye karar vermişlerdi. Çar bu hedefi doğrultusunda İngiltere'yi de kazanmak istiyordu. Yukarıda da bahsedildiği gibi, 1844'te doğru zamanın geldiğini düşündü. Haziran 1844'te Londra'yı ziyaretinde Başbakan Peel (1841-1846) ve Dışişleri Bakanı Aberdeen (1841-1846) ile görüşmesinde Avusturya ile anlaşılacak şartların aynısında mutabık kalındı (Seton-Watson 1945: 304). Osmanlı Devleti'ni yıkmak için bir şey yapmayacaklardı. Ama düştüğünde de, cesedin başına birlikte oturacaklardı.

Avusturya ve İngiltere ile anlaşmış olan I. Nikola, şahsi dostu olarak gördüğü Lord Aberdeen başbakan (1852-1855) olunca, artık Osmanlı Devleti'ni paylaşma zamanının geldiğini düşündü. Rusya'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Hamilton Seymour ile 9 Ocak 1853'teki görüşmesinde, kollarında bir "ölen ayı" olduğunu ve gerekli tedbirler alınmazsa, büyük bir fırsatın kaçırılmış olacağından bahsetti (Temperley 1936: 272; Seton-Watson 1945: 305; Cevdet Paşa II 1991: 99-100).²¹ Çar'ın bu teklifini Dışişleri Bakanı Lord John Russel (1852-1855) cevapladı ve böyle bir teşebbüsün Padişah'a sadakatsizlik olacağını düşündüğünü söyledi, ayrıca Avrupa'da ciddi karışıklığa meydan vereceğini ileri sürerek bu yaklaşımı reddetti. Bununla beraber, İstanbul üzerindeki bütün iddialarından vazgeçmeye ve Rusya'ya haber vermeden herhangi bir düzenlemeye gitmeyeceklerini taahhüt etmeye hazır olduklarını ifade etti. Çar bunun üzerine derhâl, amacının paylaşma teklif etmek değil, iki ülkenin Yakın Doğu'daki çıkarları ile ilgili fikir alışverişinde bulunmak olduğunu söyledi. Bu gelişme de gösteriyordu ki, iki ülke arasında hareket noktasında farklılık vardı. Rusya, Osmanlı Devleti'nin yıkılmak üzere olduğunu düşünüyordu. İngiltere ise, hâlâ reformların başarılı olacağına dair kanaatini koruyordu (Seton-Watson 1945: 306-307).²²

Kutsal yerler meselesi Avrupa'da gerginliği tırmandırırken, çözüm için görüşme trafiği, sonuç üretmese de, yoğunlaşmıştı. Osmanlı Devleti'ne görüşmeye gelenlerden biri de Rus Menşikov'du. Meseleye bir çözüm üretmek için İstanbul'a gelmesine rağmen kibirli, aşağılayıcı ve uzlaşmaz tutumu neredeyse Osmanlı Devleti'ni savaşa girmeye zorluyor ve peş peşe kabul edilmesi imkânsız notalar veriyordu. 4 Mayıs 1853'te, İngiltere'nin

²¹ Adı geçen eserlerde, Temperley, I. Nikola'nın Osmanlı Devleti'ni "ölen ayı" olarak tavsif ettiğini yazmasına rağmen, Seton-Watson ile Cevdet Paşa'da bu ibare "hasta adam" şeklinde geçmektedir.

²² Seymour ile Çar'ın görüşmesi ve buna Russel'in olumsuz yaklaşımı hakkında ayrıca bk. (Anderson 1966: 118-119).

arabuluculuğuyla orta yolu bulan bir protokol imzalanmasına rağmen,²³ Rusların niyetlerinin kutsal topraklar meselesini çözmek olmadığı açıktı. Stratford Canning, protokolün imzalanmasının bir faydası olmadığını gördükten sonra üç gün bekledi ve Rus tarafında olumlu bir gelişme görmeyince Padişah'a, acil durumda Akdeniz'deki filoza hazır olma talimatı verme yetkisine sahip olduğunu bildirdi. Bundan alınan cesaretle Rusların verdiği nota reddedildi. Bunun üzerine Ruslar 7 Temmuzda Prut'u geçti. Bu arada zaten Fransız ve İngiliz filolarına Çanakkale'ye hareket emri verilmişti (Seton-Watson 1945: 308-311).

Burada savaşın gelişimine değinilmeyecektir. Ancak savaşın çıkmasında iki ihmalden bahsedilmektedir. Başbakan Lord Aberdeen, savaş çıkması durumunda İngiltere'nin savaşan taraf olmayacağı hakkında, kabine arkadaşlarını Osmanlı Devleti'ni uyarmaları konusunda ikna etmede yeterince etkili olamamıştır. İçişleri Bakanı Lord Palmerston (1852-1855) ile Lord John Russel da Çar'ı, savaş çıkması durumunda Osmanlı Devleti'nin yanında yer alacakları uyarısında, yeterince güçlü olamamışlardır (Seton-Watson 1945: 313). Fakat ne denilirse denilsin, Rusların Osmanlı tebaası Ortodoksların himayesini talep etmesi İngilizler tarafından kesinlikle kabul edilebilir bulunmamıştı. Çünkü bu açıkça Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahaleyi kolaylaştıracaktı. Böyle bir müdahale ise, İngilizlere göre, Osmanlı bağımsızlığı için Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın, zamanında arz ettiği tehlikeden daha vahim bir durumdu (Anderson 1966: 122).²⁴ Nitekim Rusya'nın amacı hakkında iyi niyete sahip olan Aberdeen'in hayalden uyanmasına da, Rus Dışişleri Bakanı Nesselrode'un 1 Ağustos 1853'te Osmanlı Ortodokslarıyla ilgili yaptığı açıklama neden oldu. Buna göre Nesselrode, Osmanlı Devleti'nin, Rusya'nın dindaşları, yani Ortodokslar hakkındaki kaygısını dikkate almak zorunda olduğunu ileri sürüyordu (Lowe 1998: 55). Ne olursa olsun, bu bir ülkenin başka bir ülke tebaası hakkında müdahale hakkının tanınma arzusuydu ki, hiçbir hukuka uymadığı gibi, düpedüz iç işlerine müdahaleydi.

Bu gelişmeler olduğu sırada İngiltere'deki hava şöyleydi: Palmerston ve Russel, Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarında gizli emelleri olduğundan da endişeliydiler. Ruslar ilk bahannede Memleketeyn'e girmişlerdi zaten. Aberdeen ve Clarendon ise, Çar'ın iyi niyetli olduğuna inanıyorlar ve bunun ötesinde Osmanlıların Balkanlardaki Hristiyanlara muamelesinden şikâyetçiydiler (Lowe 1998: 53). Nitekim Aberdeen, tam savaşın arifesinde Osmanlı Devleti hakkında şu yorumu yapıyordu:

²³ Kutsal yerlerle ilgili meselenin çözülmesinde Stratford Canning'in izlediği siyasetin rolü önemlidir. bk. (Lane-Poole 1999: 134).

²⁴ Osmanlı Ortodokslarının Rus himayesine girme ihtimali hakkında bk. (Lowe 1998: 54).

“Tehlikenin yaklaştığı bu dönemde, Babîâli’ye verdiğimiz bu çabuk ve etkili teminatlar büyük bir ihtimalle savaşa sebep olacaktır. Bu barbarlar bizden nefret ederler ve Hristiyan dünyasının diğer güçleriyle bizi karşı karşıya getirmek için bu fırsatı kullanmaktan memnun olacaklardır. Belki onlara moral destek vermemiz ve mevcudiyetlerini sağlamak için çaba göstermemiz gerekebilir, fakat Türkler için silaha sarılmanın bizim için en büyük zarar olacağını da görmemiz gerekir.” (Seton-Watson 1945: 313)

Russel ise, Rusya’nın Osmanlı Devleti’ni açıkça yıkmak amacıyla olduğunu ileri sürerek, Palmerston ile birlikte buna karşı konulması amacıyla, Fransa ve Avusturya ile Rusya’ya karşı ittifak yapılması gerektiğini savunuyordu (Seton-Watson 1945: 314). Bu meselede bir adım daha ileride olan ise Stratford Canning idi. Sultan I. Abdülmecid barış yanlısı olmasına rağmen, müfrit Rus düşmanı büyükelçi, Rus tehdidinin sona erdirilmesinin ya şimdi ya da hiçbir zaman olmayacağını düşündüğünden, Padişah’ı savaşa kışkırtmıştı ((Seton-Watson 1945: 317).

İngiltere’de savaş karşıtları ve taraftarları arasında amansız bir mücadele verilirken, içeride oy verme hakkıyla ilgili parlamento reformları yüzünden Palmerston 15 Aralık 1853’te istifa ederek, hükûmete büyük bir darbe vurdu. İstifa öncesinde, savaş çılgınlıkları atıp, oy hakkının genişletilmesine engel olduğuna dair ithamlara da maruz kalmıştı. Hâlbuki Palmerston, Aberdeen’e karşı sürekli Osmanlı Devleti’nin Rusya’ya karşı savunulması gerektiğinde ısrar etmiştir. Ona göre mümkünse bu müzakerelerle olmalıydı, eğer bir netice alınamıyorsa silaha başvurulmalıydı. Türk fanatizmiyle ilgili anlatılanlar bir masaldan ibaretti ve ne Yunanlılar ne de Sırplar bağımsız bir devlet oluşturmak için yeterli kapasiteye sahiptiler. Bu bağlamda Osmanlı Devleti’nin az veya çok, yeniden inşası, yani sınırlarının yeniden belirlenmesi, esasen Rusya’ya tâbi olması anlamına gelecekti. (Seton-Watson 1945: 320).

Rusya’nın sınırı ihlal etmesi sonucunda, Osmanlı Devleti ile savaş fiilen başlamış olsa bile, büyük güçler Rusya’yı durdurmak amacıyla, aralarında görüşüyorlar ve notalar yayımlıyorlardı. Ancak bunların hiçbir etkisi olmuyordu. Aslında hiç kimse savaş taraftarı değildi, ama bunu zorluyorlardı. Herkes diplomatik üstünlük kazanmak amacıyla, ordu ve donanmalarını ileri sürüyordu. Bu ise, geri dönülmez noktaya doğru bir adım daha atılması anlamına geliyordu gerçekte (Anderson 1966: 125). Dönüm noktası 30 Kasım’da Rusların Sinop’u basması oldu. Bu saldırı İngilizler tarafından kendilerine karşı bir meydan okuma olarak değerlendirildi. Çünkü İngiliz ve Fransız filosu İstanbul’da iken cüret edilmişti buna (Lane-Poole 1999: 161-162). Zaten Rus aleyhtarı olan İngiliz kamuoyunda bu saldırı çok haince bulunmuş ve nitekim 4 Ocak 1854’te İngiliz ve Fransız filoları Karadeniz’e girmişlerdir. 12 Mart 1854’te ise, İngiltere ile Fransa Osmanlı topraklarını korumak üzere bir

savunma antlaşması yaptılar. 28 Martta da resmen Rusya'ya savaş ilan ettiler (Anderson 1966: 130-131).²⁵

Temmuz 1854'te savaşın sona erdirilmesi için büyük güçlerin üzerinde müzakere ettikleri dört nokta vardı. Bunlar, Rusya'nın, Sırbistan ve Memleketeyn üzerindeki haklarından vazgeçmesi; Tuna'da serbest denizcilik hakkının tanınması; Avrupa'daki güç dengesi yararına 1841 Boğazlar Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesi ve Rusların Osmanlı Ortodoks tebaası üzerinde hak iddia etmekten vazgeçmesi konuları idi. İngilizlerin ise, tek bir amacı vardı; Karadeniz'deki Rus üstünlüğünü tamamen sona erdirmek (Anderson 1966: 134-135). Fakat bu amaçların hiçbirine ulaşamadı. Öyle görünüyordu ki sorunu kalem değil, kılıç çözecekti. Savaşa devam edildi.

Savaş devam ederken, 2 Mart 1855'te Çar I. Nikola öldü ve onun yerine tahta daha ılımlı olan II. Aleksandr (1855-1881) geçti. Bu durum savaşı sona erdirmek için müzakerelerin de hızlanmasına yol açtı. Nisan 1855 boyunca yapılan görüşmelerde Boğazların statüsü ve Karadeniz'de buldurulacak filo konusunda bir anlaşma sağlanamayınca, müzakereler neticesiz kaldı. Bu arada Şubat 1855'te Palmerston başbakan olmuştu. Parlamentoda Rusya ile anlaşma yapılmasına dair görüşler belirtince Başbakan, 4 Haziran 1855'te şu konuşmayı yaptı:

“Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni paylaşma niyeti öğlen güneşi gibi açıktır. Biz bunu engellemek için çarpışıyoruz. Savaşın amacı budur. ... Eğer Ruslar Baltık'tan Akdeniz'e kadar bütün cesametleriyle yerleşirlerse, İngiliz çıkarları ve ticareti bundan zarar görür.” (Seton-Watson 1945: 340)

Görünürde Osmanlı Devleti için savaşıyordu, ancak esas hedef İngiltere'nin menfaatlerinin savunulmasıydı.

Artık savaşı sona erdirecek görüşmelerin yapılmaya başlandığında Palmerston, Karadeniz'de verilecek herhangi bir tavize karşı tamamen hoşgörüsüzdü. Hedefe ulaşılmalıydı. Bu savaşa, Padişah ve Müslüman tebaasını korumak için değil, Rusları Osmanlı Devleti'nden uzak tutmak için girdiklerini vurguluyordu (Seton-Watson 1945: 346). Bu kadar kesin konuşabilmesinin nedeni İngiliz kamuoyunun arkasında olmasıydı. Yoksa Karadeniz'in tarafsızlaştırılmasından ne Fransa ne Avusturya ne de Rusya memnun olurdu (Temperley 1936: 10).²⁶ Barış için belirleyici adım 14 Kasım 1855'te Fransa ile Avusturya'nın barış şartlarında anlaşarak, bunu Rusya'ya bir ultimatom şeklinde bildirilmesinin kararlaştırılmasıyla atıldı. Şartlar üzerinde 5 Aralıkta İngiliz-Fransız mutabakatı da sağlandı. Karadeniz'de hiç kimsenin donanma

²⁵ Sinop baskınının dönüm noktası olduğu hakkında ayrıca bk. (Taylor 1971: 58; Lowe 1998: 56).

²⁶(Bu makale <http://links.jstor.org/sici?sici=14746913%281938%296%3A1%3C1%3ABSDFCT%3E2.0CO%3B2-0> adresinden temin edilmiştir.)

bulundurmayaacağı belirtilirken ve Osmanlı tebaası Hristiyanlar hakkında yeni düzenlemeler yapılırken, Osmanlı Devleti'ne hiç danışılmamıştı (Anderson 1966: 139-140). Mesela Karadeniz'de donanma bulundurmama Osmanlı Devleti'nin lehine değildi. Çünkü bu dönemde Karadeniz'deki Osmanlı donanması, Rus donanmasına kıyasla, daha güçlüydü (Temperley 1932: 525).²⁷

Bariş antlaşmasının hazırlıkları yapılırken 18 Şubat 1856'da Osmanlı Devleti'nde Islahat Fermanı ilan edildi. Bundaki amaç, zaten savaş sebeplerinden biri olan ve Avrupa devletleri nezdinde sürekli bir sorun olarak masaya konulan gayrimüslimlerin hakları meselesine, vatandaşların eşit olduğunu bildirerek çözüm getirmek ve böylece Avrupa kamuoyunun desteğini almaktı. Fakat ne Müslümanlar ne de gayrimüslimler bundan memnun kaldı. Stratford Canning'in öteden beri Hristiyan tebaayı kazanıp, İngiltere lehine kullanma niyeti bilinmekteydi. Bu fermanın ilanına da ön ayak olmuştu.²⁸ Bütün bunların etkisiyle, Müslüman tebaa arasında İngilizlere gösterilen yakınlıkta belirgin azalma görüldü (Cevdet Paşa I 1991: 68-70).

Nihayet taraflar savaşa son vermek ve uzlaşmak için Paris'te bir araya geldiler. Palmerston, savaşı sonuçlandırmak için planlanan Paris Konferansı'nı tamamen Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığını koruma siyaseti çerçevesinde şekillendirdi (Temperley 1938: 212). Amacı Osmanlı bütünlüğünün garantisini Rusya'nın uhdesinden çıkararak bütün büyük güçlerin teminatı altına almaktı (Temperley 1932: 523). Konferans 25 Şubat 1856'da açıldı ve bir aydan fazla sürerek 30 Mart 1856'da Paris Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı. Temel meseleler Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü, Osmanlı'da yapılacak reformlar, Boğazlar, Karadeniz'deki askerî durum ile Memleketeyn'in statüsü idi. Görüşmelerde İngiltere'nin esas hedefi, Rusya'yı stratejik olarak her açıdan zayıflatmaktı. Hatta Kafkaslarda Rusya'ya karşı bir tampon devlet kurma düşüncesi dahi vardı ki, destek bulamadığı için hayata geçirilemedi (Anderson 1966: 141).²⁹ Burada antlaşma şartlarının ayrıntısına girilmeyecektir. Ancak Avrupa açısından net sonucu şudur: Rusya'nın İstanbul'a ilerleyişi durdurularak kontrol altına alınmış ve Osmanlı Devleti'ne, bugünden bakılarak, reformlarını sükûnet altında yürütebilmesi için yirmi yıllık bir süre kazandırılmıştır (Seton-Watson 1945: 352).³⁰ Palmerston'un, yukarıda

²⁷ (Bu makale <http://links.jstor.org/sci?sci=0022-2801%28193212%294%3A4%3C523%3ATTOP01%3E2.0.CO%3B2-Z> adresinden temin edilmiştir.)

²⁸ Bu fermanla, Stratford Canning'in kaleminin izlerini her satırda görmek mümkündür (Lane-Poole 1999: 194).

²⁹ Kafkasların Rusya'dan kopararak hiç olmazsa bağımsız olmasını İngiltere kadar Osmanlı Devleti de arzuluyordu (Cevdet Paşa I 1991: 90). Ali Paşa'nın Paris Konferansı'nda buna uymayan yaklaşımı için bk. (Cevdet Paşa I 1991: 100-101).

³⁰ Antlaşma, Osmanlı-Rus ilişkilerindeki sorunu üç yönlü olarak 'çözdü': Osmanlılar gönüllü olarak Hristiyanlarla ilgili reform yapacaklarına söz verdiler; Karadeniz tarafsızlaştırıldı ve Memleketeyn Rusya'dan bağımsızlaştırıldı (Taylor 1971: 84-85).

bahsedilen, Osmanlı Devleti'ne barış içinde bir on yıl yaşatılmasına dair sözleri hatırlanacaktır. Osmanlı Devleti'nin 1876 darbesine kadar başardıkları, daha ayrıntılı bir incelemeye muhtaç olmakla birlikte, ortadadır. En azından güçlü ve iyi teçhiz edilmiş bir donanma ve ordu kurulduğu bilinir. Mesela 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na girildiğinde Osmanlı ordusunun daha iyi donatıldığı ortak kanaattir. Fakat 1876'da Abdülaziz'in tahttan indirilerek, hâlâ tartışma konusu olan ölümü ve onu tahttan indiren kliğin uzantılarının devleti Rusya ile savaşa sokması ile bu dönemde yaşanan travmanın II. Abdülhamid'e etkisi, bu yirmi yılda kazanılanlara önemli bir darbe vurmuştur.

Bu antlaşma sonucunda İngiltere'nin fiili bir toprak kazanımı olmamıştı. Zaten Palmerston'a göre savaşın amacı da bu değildi. Ona göre İngiltere'nin hedefi, Osmanlı Devleti'ni "dış baskılardan" kurtarmak ve "gelecekteki saldırılara karşı tampon" oluşturmaktı. Yoksa İngiltere için tazminat ve toprak elde etmek değildi (Seton-Watson 1945: 355). Bu düzenlemeler zaten İngiliz çıkarlarına hizmet edecekti. Nitekim Paris Antlaşması'nın haricinde, 14 Nisanda İngiltere, Fransa ve Avusturya arasında bir gizli antlaşma daha imzalanmış ve o dönemde kamuoyuna açıklanmamıştır. Buna göre taraflar, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü temin ve teyit edecek ve Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş sebebi sayılacak saldırılardan uzak tutulacaktı (Seton-Watson 1945: 356; Anderson 1966: 144).³¹ Palmerston, bir kanaviçe gibi sabırla işlediği siyasetini nihayet Avrupa'ya kabul ettirmişti.

Kırım Savaşı Avrupa için daha kesin neticeler doğurmuştur. 1856'dan 1945'e kadar Rusya, Avrupa meselelerinde daha az etkili oldu. Avrupalı liderler, Vistül Nehri'nin batısına kadar olan bölümde diledikleri gibi at koşurdular. Bu döneme kadar Rusya, Avrupa'nın tiranı olarak kabul ediliyordu ve bu savaş tirandan kurtuluş savaşıydı.³² Bu kurtuluş savaşı, Avrupa'yı önce III. Napolyon'un, daha sonra da Bismarck'ın kucacağına bırakacak gelişmeleri doğurdu (Taylor 1971: 82). Palmerston'un Alman meselesini de tam değerlendiremediği açıktır. Alman birliğini mümkün görmeyen Palmerston, onlarla dinamik bir ilişki kurma konusunda isteksiz davranmıştı (Lowe 1998: 60). Bunun sonucunda Bismarck'ın Rusya'ya dayanarak kurduğu yeni Avrupa sisteminde İngiltere'ye çok az manevra alanı kaldı. Ayrıca Kırım Savaşı'nda

³¹ Palmerston'un böyle bir gizli antlaşma imzalamak istemesindeki sebep, Fransa'nın aslında Rusya'ya karşı bir yaptırım taraftarı olmadığını ve Rusya ile gizli ilişkileri olduğunu bilmesiydi (Temperley 1938: 10).

³² Bu konuda Stratford Canning savaş sırasında şöyle diyordu: "Biz, milyonların çıkarına, duygularına, inançlarına karşı yürüyen bir tiranlığı dize getirmek ödevini üzerimize aldık. Bu tiranın arzusunu, iradesini dizginlemeliyiz. Geçici bir yatıştırma siyasetiyle yetinemeyiz. Hareketlerine sızrama tahtası hizmeti gören kaynaklara darbe indirip, saldırı niyetlerini toptan felce uğratmalıyız. (...) Kısacası, amaçlarımız, Türkiye'nin bağımsızlığını, egemenliğini korumak, sağlam diplomatik v maddi garantiler alınmasını sağlayacak bir hâl şekli bulunması diye özetlenebilir." (Lane-Poole 1999: 168-169).

demiryollarının asker sevkiyatındaki öneminin tecrübe edilmesiyle, güçlü donanmasının yardımıyla siyasetini icra eden İngiltere'nin, Avrupa meselelerinde, eli daha da zayıfladı (Lowe 1998: 85).

Kırım Savaşı Sonrasındaki Gelişmeler

Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü Paris Antlaşmasıyla büyük güçlerin garantisi altına alınmış ve Rus tehdidinden kurtarılmış olsa bile, Palmerston bu defa da Fransa İmparatoru III. Napolyon'a karşı Osmanlıları savunma durumunda kalmıştır. Her ne kadar söz konusu antlaşmada Osmanlı bütünlüğünün güvence altına alınmasına katılmayı taahhüt etmiş olsa da İmparator, Osmanlı Devleti'nin kurtarılmaktan uzak olduğunu söylemekten çekinmiyor, Balkan milliyetçilerini destekliyor, Müslüman ve Dürzilerin tehdidi altında gördüğü Suriye Hristiyanlarına yardım etmekten geri durmuyor, hatta Kuzey Afrika'daki Osmanlı vilayetlerinin Fransa ve İngiltere tarafından ele geçirilmesinin ilk adımı olarak, bunların İstanbul ile temasının kesilmesi arzusunu açıkça dile getiriyordu.³³ Fakat bu dönemde Palmerston için Osmanlı Devleti'nin ayakta kalması, İngiltere'nin Rusya ve Fransa'ya karşı durabilmesi için elzem olduğundan, bu planların hiçbirine geçit verilmedi (Steele 1991: 276). Palmerston 1860'larda Fransa'yı Suriye'den uzak tutmak için de elinden gelen gayreti gösterdi. Mârûnîler ile Dürziler arasında çıkan çatışmada Fransızları suçlayarak, Fransa'nın desteklediği Mârûnîlere karşı Dürzilerin arkasında durdu (Steele 1991: 285). Yine bu dönemde Süveyş Kanalı'nın açılması projesi Fransızlar tarafından gündeme getirilince, Napolyon'un Mısır'a çıkışının hatıraları ve Mehmed Ali Paşa isyanında Fransa'nın rolü hâlâ zihninde canlı olması sebebiyle, Palmerston'un kâbusları başladı.³⁴ Çünkü böyle bir kanalın ikinci "Boğaz" olacağından endişe ediyordu (Kütükoğlu I 1974: 76). Fakat gerek Fransızların, gerekse Hıdiv Said Paşa'nın İngiltere'yi rahatlatacak teminatları, onun endişelerini gidermese de, yatıştırdı (Steele 1991: 287).³⁵ İngilizler, ancak Palmerston'un ölümünden sonra, önce Süveyş Kanalı'ndan ciddî oranda hisse edinerek, sonra da 1882'de Mısır'ı işgal ederek bu Fransız tehlikesini bertaraf edebildiler.

Rusya da, yenilgisinin izin verdiği ölçüde, Osmanlı Devleti'ndeki idealleri doğrultusunda faaliyetlerine devam etti. Rus ajanları her isyana destek vererek Osmanlı otoritesini zayıflatmaya çalıştılar. Meselâ, Sırp'larda bulunan Rus silâhları, Rusya'nın iradesinin dışında oraya ulaşması mümkün değildi. Fakat Palmerston, Rusya ciddî iç problemlerle uğraştığından bunları ciddiye

³³ III. Napolyon'un Osmanlı Devleti'nin aleyhindeki bu tür faaliyetlere giriştiği hakkında ayrıca bk. (Temperley 1938: 213).

³⁴ Said Paşa'nın Fransız Lesseps'e Süveyş Kanalı'nın açılması imtiyazını verdiği dönemde İngiliz gemileri tehdit amacıyla İskenderiye önlerine kadar gelmişlerdi (Cevdet Paşa 1991: 80).

³⁵ Bu arada Osmanlı Devleti hem İngilizleri hem de Fransızları kırmayacak bir siyaset gütmeye çalışıyordu (Cevdet Paşa I 1991: 40).

almadı (Steele 1991: 281). Bismarck'ın Alman birliğini sağladığı bir dizi savaşın Avrupa'da meydana getirdiği boşluktan faydalanan Rusya, ancak 1871'de Paris Antlaşması'nın boynuna geçirdiği zincirlerden kurtulabildi. Artık aktörlerin rolleri değişmişti. Kartların yeniden dağıtılması gerekiyordu. 1856-1914 yılları arasında Avrupa'daki nispî barış dönemi aslında, tarihin gördüğü en büyük iki savaşa yığınak yapıyordu.

Sonuç

Avrupa'nın her alanda yaptığı baş döndürücü hızlı hamlelere yeterince karşılık veremeyen Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda artık sömürgeleştirilecek yerlerin de kalmamasıyla, münbit ve zengin topraklarıyla emperyalizmin hedefi olmuştu. Fakat güçler bir türlü pastanın paylaşımında anlaşamıyorlar, bu da onları birbirine karşı oynayan Osmanlı'nın işini kolaylaştırıyordu. Osmanlı Devleti, dönemin “üzerinde güneş batmayan imparatorluğu” İngiltere'nin sömürgelerinin adeta ortasındaydı, köprü vazifesi görüyordu. Bu durum Osmanlı topraklarının önemini bir kat daha artırmıştı.

İngiltere'nin Hindistan bağlantısı güçlendikçe ve Doğu Akdeniz'deki ticareti geliştikçe Osmanlı topraklarının güvenliği İngilizleri daha da ilgilendirir hâle geldi. Bütün gelişmeler ve büyük güçler arasındaki rekabet gösteriyordu ki, bu topraklar Osmanlı Devleti'nin elinde kalmalıydı. Bu toprakları ele geçiren hiç kimse İngilizlere Osmanlı Devleti kadar cömert davranmayacaktı. Öyleyse Osmanlılar yaşamaya devam etmeliydiler ve İngiltere de bunun için elinden geleni yapmalıydı. Bu prensip çerçevesinde İngiltere'nin rakibinin kim olduğu önemli değildi. Mühim olan bu siyasetin savunulmasıydı. 19. yüzyılın başında ilk tehdit Fransızlardan geldi. 1798'de Napolyon'un Mısır'a çıkması, Hindistan yolunu tehdit ettiğinden, İngiltere'yi teyakkuza geçirdi ve donanmasının yardımıyla tehdit bertaraf edildi.

Palmerston'un İngiliz siyasetinde, aralıklarla ve çeşitli görevlerde, söz sahibi olduğu dönemde (1830-1865) Fransa potansiyel tehlikeydi, ama fiilî tehdit Rusya'dan geldi. Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyan edip İstanbul'u tehdit edecek boyutta Anadolu'da ilerlemesi, Osmanlı Devleti'ni çaresiz bıraktı. Bu isyanın ilk döneminde (1831-1833) Belçika ve Portekiz meseleleriyle meşgul olan Palmerston gerekli desteği gönderemedi. Otorite boşluk kabul etmez düsturunca, Osmanlı Devleti'nin yardımına Rusya geldi ve Hünkâr İskelesi Antlaşmasıyla Boğazlarda nüfuzunu artırdı. Bu gelişme İngiltere'de bir travma etkisi yaptı ve Rus düşmanlığını, özellikle kamuoyunda kemikleştirdi.

Artık Palmerston'un bir hedefi daha vardı: Rusları Boğazdan uzaklaştırmak. Bu arada Osmanlı reformlarını destekleyerek, devletin direncini artırabilmesi için de gayret sarf ediyordu. Niyeti statükoyu değiştirmek olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin savaştan uzak kalmasına da özen gösteriyordu. Fakat II. Mahmud'un, valisine karşı yenilgiyi hazmetmesi çok zordu. Aslında

Padişah da, vali de durumdan memnun olmadığından, nihai çözüm için fırsat kollanıyordu. 1839'da savaş tekrar patlak verince, bu defa Palmerston seyirci kalmadı. Büyük güçleri ikna ederek veya mecbur bırakarak, 1840 ve 1841'de Londra'daki görüşmeler sonucunda, Rusları Boğazdan çıkardı ve burayı uluslararası garanti altına aldırdı.

Bütün engellere rağmen Rusya kabına sığmıyordu. Sürekli, kendisini durdurabilecek güç olarak gördüğü İngiltere ile anlaşım cazip Osmanlı mirasına konmanın peşindeydi. Fakat kendisine İngiltere'de yüz veren olmadı. 1853'te, Kudüs'teki kutsal yerlerin himayesi hakkında Fransa ile Rusya arasında problem çıkınca, Avrupa'da tansiyon yine yükseldi. Bir süre sonra Rusya'nın amacının kutsal yerlerdeki sorunu halletmek olmadığı anlaşıldı. Bu defa Palmerston dışişlerinde yetkili değildi. Ancak tamamen onun da hemfikir olduğu bir savaş verildi Rusya'ya karşı: Kırım Savaşı. Bu savaş sonucunda Ruslar Boğaz'dan atılmakla kalmamış, Karadeniz'de de tamamen etkisiz bırakılmıştı. Görünüşte Osmanlı Devleti kurtarılmıştı, fakat gerçekte kurtulan Hindistan yolu ve İngiliz ticari menfaatleriydi.

Palmerston başbakan iken öldü. Öldüğü ana kadar Osmanlı toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı prensibinden asla taviz vermedi. Bu siyasetin her anlamda İngiliz çıkarlarına hizmet ettiğine âdeta iman ediyordu. Ülkesinde çok eleştireni vardı, zaman zaman tek başına da kalmıştı. Ancak seleflerinin belirlediği politikayı, vazgeçilmez kılarak haleflerine devretti. Onun dış politika prensipleri ancak 1878'de sarsılabildi. Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi'nde Ruslara karşı uğradığı hezimet, İngiltere'de yıllardır "yanlış ata oynandığı" eleştirilerini ayyuka çıkardı. Fakat 19. yüzyılın son döneminin İngiliz politikacıları, Osmanlı toprak bütünlüğü siyasetinden vazgeçmenin, daha önce defalarca dikkat çekilmesine rağmen, Avrupa'yı bir paylaşım savaşına götüreceğini ve bunun sonuçlarını idrak etmekten aciz kaldılar.

Kaynakça

- ANDERSON, M. S., (1966). *The Eastern Question 1774-1923* [Doğu Sorunu 1774-1923, Çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001], New York, St. Martin's Press.
- BAĞIŞ, Ali İhsan, (1984). *Britain and the Struggle for the Integrity of the Ottoman Empire. Sir Robert Ainslie's Embassy to Istanbul, 1776-1794*, İstanbul, Isis Yayıncılık Ltd.
- BAĞIŞ, Ali İhsan, (1999). "İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasisinin Çaresizliği", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Yay. Haz. İsmail Soysal, Ankara, TTK Yayınları, 45-54.
- BAILEY, Frank Edgar, (2006). "Palmerston ve Osmanlı Reformu 1834-1839", Çev. Yasemin Avcı, *Tanzimat. Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Mehmet Seyitdanlioğlu - Halil İnalçık, Ankara, Phoenix Yayınevi, 199-239.
- BELL, Herbert C. F., (1966[ilk baskı 1936]). *Lord Palmerston*, c. I, Hamden, Archon Books.

- CECIL, Algernon, (1927). *British Foreign Secretaries 1807-1916. Studies in Personality and Policy*, London, G. Bell and Sons, Ltd.
- Cevdet Paşa, (1991). *Tezâkir (1-12 [I])*, Yay. Cavid Baysun, Ankara, TTK Yayınları.
- Cevdet Paşa, (1991). *Tezâkir (13-20 [II])*, Yay. Cavid Baysun, Ankara, TTK Yayınları.
- DAVISON, Roderick H., (2003). *Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)*, Çev. Mehmet Morali, İstanbul, Alkim Yayınevi.
- DERELİ, Hâmit, (1951). *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler*, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- KARPAT, Kemal H., (2002). "The Ottoman Rule in Europe from the Perspective of 1994", *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays*, Leiden, Brill, 473-521.
- KURAT, A. Nimet, (1958). *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, Ankara, TTK Yayınları.
- KÜRKCÜOĞLU, Ömer, (1978). *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, (1974). *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri*, c. I, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- LANE-POOLE, Stanley, (1999). *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, Çev. Can Yücel, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- LOWE, John, (1998). *Britain and Foreign Affairs, 1815-1885. Europe and Overseas*, Florence, Routledge.
- ORTAYLI, İlber, (1983). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, Hil Yayın.
- SCHMIDT, Bernadotte E., (1924). "British Foreign Policy", *Political Science Quarterly*, c. 39, S. 2, 308-322.
- SETON-WATSON, R. W., (1945). *Britain in Europe 1784-1914*, Cambridge, Cambridge University Press.
- SOUTHGATE, Donald, (1966). *The Most English Minister. The Policies and Politics of Palmerston*, New York, St. Martin's Press.
- SOY, H. Bayram, (2004). *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Ankara, Phoenix Yayınevi.
- STEELE, E. D., (1991). *Palmerston and Liberalism, 1855-1865*, Cambridge, Cambridge University Press.
- TAYLOR, A. J. P., (1971 [ilk baskı 1954]). *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, Oxford, Oxford University Press.
- TEMPERLEY, Harold, (1932). "The Treaty of Paris of 1856 and Its Execution", *The Journal of Modern History*, c. 4, S. 4, 523-543.
- TEMPERLEY, Harold, (1936). *England and the Near East. The Crimea*, London, Longmans, Green & Co.
- TEMPERLEY, Harold, (1938). "British Secret Diplomacy from Canning to Grey", *Cambridge Historical Journal*, c. 6, S. 1, 1-32.
- TEMPERLEY, Harold, (1938). "England and the dogma of Turkey's integrity and independence from 'Palmerston' to Disraeli (1856-1875)", *VIIIe Congrès International des Sciences Historique, Zurich*, Presses Universitaires de France, I, Paris, 212-214.
- WEBSTER, Charles, (1951). *The Foreign Policy of Palmerston 1830-1841*, c. I-II, London, G. Bell & Sons, Ltd.